

Семенов В.Ф.
Білега О.В.

Використання потенціалу сільських територій регіону

Актуальність теми . Проблема розвитку сільських територій існує в більшості країн світу, в тому числі високорозвинених. Однак, на відміну від України, вона в них, по-перше вирішується вже давно, а по-друге, становленню і функціонуванню сільських територій України, в тому числі Одеської області, притаманні особливі, не характерні для інших країн і регіонів риси: економічні, природні, соціальні, політичні, культурні, адміністративні тощо, які зумовлюють необхідність пошуку, розробки та реалізації стратегічних механізмів і програм розвитку. З огляду на сучасний стан українського села, робити такі кроки необхідно терміново.

Організація системного розвитку сільських територій передбачає комплексні дії – розробку теоретико-методологічних засад їх функціонування, ґрунтовний аналіз наявних умов та особливостей об'єкта дослідження, розробку на його основі конкретних заходів і практичних рекомендацій. У даному контексті маловивченими залишаються: теоретико-методологічні аспекти сутності, структурних елементів, принципів функціонування сільських територій регіону як цілісної системи з низькою підсистемою; питання впливу зональних (фізико-географічних) особливостей на їх розвиток; роль у цьому процесі сільськогосподарських підприємств та інших суб'єктів господарювання; моделі організації системного розвитку сільських територій регіону; його оптимальна стратегія з урахуванням природо-ресурсного та виробничо-господарського потенціалу; особливості організації системного розвитку в період економічної кризи.

Мета статті Дослідження має на меті розробку та обґрунтування теоретико-методологічних та практичних рекомендацій щодо соціально-економічного та виробничо-господарського піднесення сільських територій Одеської області.

Виклад основного матеріалу. Сільська територія регіону – це частина території області, яка знаходиться поза межами сільських поселень, вирізняється цілісністю та відносною автономністю, уособлює все те, що на ній розташоване; має чітку структурну побудову, складну і багатofункціональну природу, соціально-економічну та виробничо-господарську структуру; характеризується індивідуальними природними властивостями.

Відповідно до чинної в Україні системи адміністративно-територіального устрою, можна виокремити наступні ієрархічні рівні сільських територій регіону: перший рівень – це найнижчий щабель територіальної організації сільських територій регіону: село, селище, інше сільське поселення; адміністративний рівень уособлює об'єднання територій первинного рівня організації під юрисдикцією сільських, селищних (міських) рад; районний (міський) рівень – представлений сільською територією району (міста); регіональний (обласний) рівень – об'єднує сільські території районів (міст).

Основні елементи сільських територій регіону: соціум (сільська громада, населення); підприємства, заклади, установи, організації; господарства (фермерські та господарства населення); природно-ресурсний потенціал (природні ресурси та природні умови); органи управління; екологічний стан; соціальна інфраструктура; історичні пам'ятки та культура. Елементи системи сільських територій регіону перебувають між собою у тісному взаємозв'язку. При цьому визначальним елементом сільської території регіону є соціум, а всі інші – спрямовані на максимальне забезпечення задоволення його потреб та інтересів.

Функціями сільських територій регіону є: продовольча, екологозабезпечуюча, рекреаційна, соціокультурна, ресурсно-потенціальна, демографічна, економічна, виробнича, історична, духовна, самоврядна, господарська.

Сільські території регіону мають низку рис, які виражаються через принципи їх функціонування та розвитку: відносної автономності, історичної ідентифікації,

розвинутого почуття власника та господаря у селян, ієрархічності (пірамідальності), мінімального інфраструктурного забезпечення, превалювання духовного над матеріальним у житті селян, переважної зайнятості селян у сільському господарстві, малоповерхової забудови території та наявності у більшості дворів підсобного господарства, переважно агропромислового використання території, низької щільності населення.

Сільські території регіону є цілісною системою, оскільки мають чітку структурну будову; структурні елементи, згруповані у підсистеми; характеризуються відносною стійкістю та автономністю; мають визначену мету функціонування та інші риси, притаманні системам.

Система сільських територій регіону складається з чотирьох підсистем – соціальної, економічної, організаційно-управлінської та природно-ресурсної. Соціальна підсистема охоплює соціум (населення) соціальну інфраструктуру, сільську населенську мережу, а також матеріальне та соціальне забезпечення селян. Основні елементи економічної підсистеми – продуктивні сили, техніко-економічні відносини, виробничі відносини (відносини власності), господарський механізм. Природно-ресурсна підсистема складається з природних ресурсів (земельних, водних, мінеральних, лісових, рекреаційних тощо) та природних умов (географічне розташування, особливості рельєфу, кліматичні та інші умови). Організаційно-управлінська підсистема сільських територій регіону являє собою сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, через які сільські громади реалізують свої функції..

На функціонування та розвиток сільських територій регіону значно впливає зовнішнє середовище через сукупність різноманітних факторів – політичних, економічних, соціальних, організаційно-управлінських, нормативно-правових, екологічних. Розвиток сільських територій регіону можливий лише за умови ефективної взаємодії чотирьох підсистем – природно-ресурсної, економічної, соціальної та організаційно-управлінської – на кожному ієрархічному рівні. При цьому центром системи сільських територій регіону залишається сільська громада.

В результаті структуризації сільських територій регіону, було встановлено, що:

- 41,2 % сільських поселень регіону є великими (з населенням 1000 осіб), 37,6 % - середніми (300-999 осіб) і 21,2 % малими (до 299). Це свідчення стійкості його сільської поселенської мережі;

- в регіоні є деградуєчі поселення (в яких частка осіб пенсійного віку перевищує 50 %), занепадаючі (понад 50 чол., де частка осіб пенсійного віку перевищує 50 %, але є діти до 16 років), вмираючі (поселення - до 50 чол. й такі, де відсутні діти до 16 років). Дані поселення знаходяться в зоні найбільшого ризику: якщо не розробити та не реалізувати програми їх розвитку, протягом 15-25 років вони можуть повністю зникнути;

- сільські території регіону недостатньо забезпечені підприємствами, установами, організаціями соціальної сфери;

- регіон має переважно віддалену систему розселення (80% усіх сіл знаходяться на відстані більше 10 км. від райцентру або міста). Значна частка провінційних сільських територій (14% знаходяться на відстані від 5 до 10 км від райцентру або міста). Для порівняння: частка приміських сіл (знаходяться на відстані від 3 до 5 км) складає всього 4%, а супутникових (до 3 км) – тільки 2%. Це вказує на необхідність розвитку в сільській місцевості транспорту та зв'язку; підприємств, установ, організацій соціальної сфери; заготівельно-збутових пунктів; створення нових робочих місць;

- більше половини всіх сільських поселень регіону мають власний місцевий орган управління (сільську раду) – 62% від загальної кількості, або 477 із 765 тобто, є адміністративними одиницями. Це свідчить про високий потенціал розвитку сільських громад і місцевого самоврядування в цілому;

- через переважну більшість сіл регіону (73%, або 556 із 765) прокладено дороги із твердим покриттям. Це – свідчення досить розвиненої в сільській місцевості мережі доріг,

а отже, можна говорити про широкі перспективи розвитку сільського господарства та інших видів діяльності;

- в цілому сільські поселення регіону погано забезпечені окремими видами комунального облаштування. Особливо незадовільний стан забезпечення прикордонним газом (в 39% сіл його немає взагалі), а 20 сіл області не охоплені жодним видом комунального облаштування;

- питома вага сільського населення, зайнятого тільки в особистому підсобному господарстві, становить 73,8 % від загальної кількості працюючих; в освіті – 7,2 %; у сільському господарстві – 5,0 %, в інших видах діяльності – 14,0 %. Це – незадовільні показники, що свідчать про незначну кількість робочих місць загалом. Якщо не забезпечити розвиток сільського господарства, несільськогосподарських видів діяльності, депопуляційні та міграційні процеси в селі посиляться;

- стан природного середовища сільських територій регіону характеризується наступними показниками: частка сільських населених пунктів, де забруднені поверхневі води, складає 7,7 %; в яких є неорганізовані звалища промислового, побутового, будівельного та іншого сміття – 25,2 %; в яких діють станції заправки автомобілів і тракторів – 9,9 %; в яких розташовані склади мінеральних добрив і отрутохімікатів – 6,2

Системними заходами організації розвитку сільських територій регіону є :

- реформування чинної системи управління процесами розвитку сільських територій регіону; необхідно сформувати чітку вертикаль управління розвитком сільських територій, центр якої повинен знаходитися в обласній державній адміністрації, а основа – на рівні сільської (селищної) ради;
- розробка та затвердження регіональної концепції розвитку сільських територій та агропромислового комплексу, що матиме на меті визначення концептуальних підходів, на основі яких буде розроблено конкретні заходи, визначено відповідальних за їх виконання, а також вказано джерела їх фінансування.

Головними засобами забезпечення системного розвитку села та сільських територій регіону є диверсифікація та кооперація.

Диверсифікацію розвитку сільських територій регіону можна визначити як комплекс заходів, спрямованих на формування на існуючій природно-соціально— еколого-економічній базі оптимальної структури виробництва товарів, робіт, послуг; розширення сфер зайнятості та доходів сільського населення; урізноманітнення джерел та нарощування обсягів фінансування розвитку соціальної бази села. Диверсифікація розвитку сільських територій регіону передбачає: диверсифікацію сільськогосподарського виробництва; розвиток несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості; диверсифікацію сфер зайнятості та доходів селян, джерел фінансування розвитку соціальної бази села, форм власності та господарювання, ринків збуту продукції.

Диверсифікація сільськогосподарського виробництва має на меті розвиток сільського господарства. Вона може здійснюватись у трьох напрямках: диверсифікація галузевої структури сільськогосподарського виробництва; внутрішньогалузева (продуктова) диверсифікація; диверсифікація виробників сільськогосподарської продукції. Розвиток несільськогосподарських видів діяльності в сільській місцевості має на меті створення нових робочих місць, розбудову соціальної сфери, забезпечення оптимального використання природно-ресурсного потенціалу. Диверсифікація форм власності та господарювання передбачає розвиток різних підприємств, установ, організацій за формою власності та організаційно-правовою формою господарювання. Диверсифікація сфер зайнятості та доходів селян полягає у створенні умов для отримання ними доходів від підприємницької діяльності, від продажу сільськогосподарської продукції, від власності тощо. Диверсифікація джерел фінансування передбачає, що розвиток соціальної бази має фінансуватися з різних джерел (державного бюджету, місцевого бюджету, коштів

підприємств, коштів мешканців, інвестицій, кредитів тощо). Розвиток ринків збуту продукції є однією з необхідних передумов розвитку підприємництва в сільській місцевості, насамперед йдеться про сільське господарство.

Важливим засобом організації системного розвитку сільських територій регіону є кооперація – цілеспрямований процес підвищення їх соціально-економічної результативності шляхом формування сільськотериторіальних кооперативів первинного, адміністративного та районного рівнів ієрархії.

Метою кооперації сільських територій регіону є забезпечення організації їх системного розвитку. Завдання кооперації – більш продуктивне використання наявного природно-ресурсного потенціалу; ідентифікація сільськотериторіальних кооперативів на рівні району, регіону, країни тощо; розвиток поруч із сільськими поселеннями, які мають кращі умови та засоби і так званих неперспективних сіл, які мають гірші можливості для розвитку; консолідація зусиль сільських громад на досягнення стратегічних цілей; розробка програм соціально-економічного розвитку сільськотериторіальних кооперативів із формуванням чітких цілей, визначенням засобів їх досягнення, а також міри та форми участі в них окремих сільських поселень; ширші можливості для залучення інвестицій (в тому числі іноземних), кредитів банків, коштів районного (міського), обласного та державного бюджетів; створення сприятливих умов для розвитку в сільській місцевості сільського господарства та несільськогосподарських видів діяльності; покращення якості та розширення асортименту соціальних послуг (освіта, медицина, культура, побутове обслуговування тощо); підвищення якості управління сільськими територіями, зокрема на адміністративному рівні (сільської, селищної ради); створення нових робочих місць та зростання доходів селян.

Висновки: Вивчення сільських територій регіону зумовлене об'єктивною необхідністю трансформації традиційного підходу до розуміння їхньої сутності, функцій структурних елементів, організаційної побудови, системи управління та інших характеристик з метою формування та реалізації ефективної регіональної політики, спрямованої на розвиток кожного сільського поселення.

Сільські території регіону необхідно розглядати з позицій системоутворюючої ролі нижчерівневих територій у забезпеченні функціонування вищерівневих. При цьому індикатор ефективності конкретних заходів та програм, спрямованих на забезпечення розвитку сільських територій регіону, знаходиться на первинному рівні структурної ієрархії – села, хутора, селища. З огляду на це, організація системного розвитку сільських територій регіону має здійснюватися, передусім, в інтересах населення, яке проживає і (або працює) на них.

Сільські території регіону є системами, що складаються із підсистем (соціальної, економічної, організаційно-управлінської, природно-ресурсної), які у свою чергу є підсистемами інших систем. Відповідно, однією з найважливіших передумов забезпечення використання сільських територій регіону є його організація на засадах системності. Вона краще досягається тоді, коли сільська територія розглядається як суперсистема, що охоплює певну кількість підсистем.

Розвиток конкретної сільської території регіону значною мірою залежить від її природно-ресурсного потенціалу та розвитку на ній підприємництва. У вигіднішому становищі перебувають території, які характеризуються унікальними природними ресурсами та умовами, а також ті, де розташовано потужні сільськогосподарські та інші підприємства.